

MILENA LENDEROVÁ

Jak se žilo ženám před 150 lety?

Ženy to v historii často neměly jednoduché, dokonce ani v začátcích jinak pokrokového 19. století. Zvláště pokud se neprovdaly za hodného muže. Až v jeho druhé půli si polepsily. Jak, to ví nejlépe profesorka Milena Lenderová (73). Ta se na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice zabývá dějinami každodennosti a o postavení žen napsala řadu knih.

>> Barbora Cihelková

Kdyby se dnešní dvacetiletá žena octla v období, před sto padesáti lety a měla v té době žít, co by ji nejvíc překvapilo?

Tak to máme rok 1870, 1871. No, nebylo by to už úplně nejhorší. Především v politice bylo živo, česká kultura se zbavila prvoplánových výchovných ambicí, zlepšilo se vzdělání, včetně dívčího. Dokonce v té době mohly už dívky maturovat. Česká literatura měla několik spisovatelek, i když Božena Němcová byla jen jediná, a to nadlouho.

Pravda, pořád platil občanský zákoník z roku 1811, který ženu zcela jasně definoval ve vztahu k muži. Takže by byla buď něčí dcera, nebo něčí manželka. V obou případech byla povinna tuto mužnou autoritu respektovat, což někteří manželé dokázali poměrně tvrdě vyžadovat. Žena této doby na tom byla patrně nejlépe, když se jí podařilo být už v tomto věku ekonomicky zajištěnou vdovou a nemínila se znovu vdávat – to byla v podstatě svobodnou bytostí, rozhodující sama o sobě.

Co ženu čekalo, pokud se provdala?

Tady bylo rozhodující za koho, nejen pokud se týče sociálního postavení a hmotného zabezpečení, ale i povahy muže. V 19. století byli muži noblesní, kteří se k manželce chovali slušně a ohleduplně, i muži charakteru drsnějšího. Mláčením manželky, a také dětí, nebylo výjimkou.

Samozřejmě se od takové mladé manželky očekávalo, že co nejrychleji otěhotní. Dva roky manželství bez dětí už byly důvodem k obavám. Další těhotenství zpravidla následovala po dvou letech. A pak znovu...

V kolika letech lidé obvykle uzavírali manželství?

V průběhu 19. století sňateční věk stoupal, a to nejen u mužů, ale i u žen. Nejpozději se zpravidla ženili muži patřící do kategorie zaměstnanců: úředníci státní i vrchnostenské

Hlavně se dobře vdát, pak mohl být život v 19. století idylický – jako na obrazu Rodina v parku od Ferdinanda Georga Waldmüllera. Foto Obrazová encyklopedie módy, Ludmila Kybalová a kol., Artia 1973

správy, právníci, učitelé na kterémkoli stupni škol. Důvod byl prostý – museli mít takový plat, aby z něj byli schopni uživit rodinu, ten jim zaručovalo až definitivní místo. Kvůli těmto okolnostem se v měšťanském prostředí muži jen zřídka ženili před třicátkou.

Věkový rozdíl mezi manžely – neboť bylo společensky žádoucí, aby se dívka vdávala, pokud možno, mladá – býval zpravidla vyšší, než je tomu dnes. S jistotou dávkou zjednodušení můžeme říct, že se v našich zemích v této době ženy vdávaly asi ve věku 23 až 25 let, jejich partneři byli o čtyři až pět let starší. Pokud se tedy jednalo o první sňatek.

Na venkově bývali partneři o něco mladší. Zároveň stoupal počet osob, které zůstaly trvale mimo manželství. Ve druhé polovině 19. století to byl případ zhruba desetin žen a dvanáctiny mužů. Tyto skutečnosti se odrazilo i v poklesu porodnosti.

Kolik dětí za život ženy porodily?

Pro počet dětí v rodině se jeví jako rozhodující délka manželství. Nezapomeňme na podstatně vyšší úmrtnost ve srovnání s dneškem – ne pokaždé bylo manželům dáno spolu zestárnout. A samozřejmě záleželo na věku ženy při uzavření sňatku. Když se zhruba v 70. letech 19. století začal zvyšovat sňateční věk, klesal počet potomků v rodině. Řekněme, že průměrný počet byl čtyři až pět dětí.

Rozdíly vidíme také mezi jednotlivými vrstvami obyvatel. Vzdělané vrstvy dokázaly počet dětí plánovat. Pokud rodina dosáhla požadovaného počtu, přestala žena zpravidla rodit. Na konci 19. století byla čtyřicetiletá rodička už spíše výjimkou.

Muži museli mít takový plat, aby uživil rodinu. Kvůli tomu se zřídka ženili před třicátkou

Jak porody probíhaly?

Porod byl záležitostí především rodičky a porodní báby. Přítomnost otce nebyla zvykem, není ji ale možné vyloučit. Některé populárně psané zdravotní příručky ji dokonce doporučovaly. Děti se naopak odvedly k příbuzným, pokud to ovšem bylo možné. V těch nejbědnějších rodinách se někdy krčily v koutku a čekaly, co jim čap nebo vrána nadělí.

Co víme o porodních bábách?

To by byla celá přednáška... Od vlády Marie Terezie se pomalu prosazoval požadavek na vzdělání porodní báby. Kurzy se konaly především v Praze, praktická část v Zemské porodnici, teoretická v Karolinu. Rozhodně nešlo o vzdělání kvalitní a roz-

Milena Lenderová se ve svém výzkumu zabývá právy a povinnostmi žen.

sáhlé. Ženy do kurzů hnala původně ekonomická nutnost.

Na začátku této profesionalizace babického řemesla to byly spíše ženy ve zralém věku, často vdovy. V průběhu století se věk, ve kterém do kurzu přicházely, snižoval.

Dostávaly plat? Nebo žily spíš z odměn od rodin, jimž pomohly ke zdravému dítěti?

Zaplaceno měly dostat v rodině rodičky, dokonce bylo nařízeno, aby za insolventní rodiny platila ošetření obec. Ta se k tomu ale zpravidla neměla. Babictví bylo profesí s nepravidelným a ubohým příjmem, který většinou doplňoval příjem manžela či malý výnos z hospodářství.

V 19. století mohly ženy rodit i v porodnicích, které se ovšem netěšily nejlepší pověsti. Čím to bylo?

V porodnicích rodily většinou ženy, které se z jakýchkoli důvodů ocitly na okraji společnosti, tedy především svobodné matky. Získaly zde základní zaopatření zdarma. Své děti po porodu zpravidla odkládaly do nalezišce. Musely souhlasit s tím, že porodům budou přihlížet žačky porodnických kurzů, budoucí báby, a také medicí. Rodička v porodnici, ze které se stalo klinické pracoviště, byla prostě učebním materiálem. Ale díky tomu se mohlo porodnictví ustavit jako autonomní lékařský obor.

Kdy se porody začaly častěji přesouvat do nemocnic?

Výše popsáný stav se měnil od přelomu

19. a 20. století, za první republiky už byly ústavní porodny častější, v několika okresních nemocnicích dokonce existovala gynekologicko-porodnická oddělení. Ale teprve zákon o národním pojištění z roku 1948 vedl k úplnému prosazení ústavních porodů.

Mnoho dětí se nedožilo dospělosti. Dnes je smrt dítěte něčím, co si většina lidí dokáže jen stěží představit. Co víme o truchlení nad ztrátou potomků v minulosti?

Jistě to byla bolestná zkušenost, podstatně častější než dnes. Děti umíraly v chudých i bohatých rodinách. Samozřejmě i tehdy rodiče truchlili. Intenzitu jejich bolesti ale těžko posoudit. Řekla bych, že dnes, při politice jednoho až dvou dětí v rodině, je trauma z úmrtí potomka mnohem hlubší.

Navíc v 19. století pomáhala nešťastným rodičům víra: vědomí, že dítě, pakliže bylo pokřtěné, má jistotu života věčného. Odtud pramení úporná snaha umírající novorozeně pokřtít. Tento takzvaný nouzový křest mohly provést báby – součástí jejich takzvaného bolestného kuříku bývala nádobka se svícenou vodou.

Kolik procent dětí se rodilo mimo manželství?

V 19. století, ale i v části století následujícího bylo otěhotnění mimo manželství „malér“ – tak přesně se to říkalo. Svobodné matky pocházely většinou z dolních vrstev společnosti, z těch nejméně vzdělaných a nejméně sociálně kontrolovaných. Byly to tedy nádenice, služby a dělnice. →

Děti mimo manželství se rodilo hodně – ve 40. letech 19. století jsem jich v jedné jihočeské vesnici napočítala průměrně kolem čtyřiceti procent.

Samozřejmě nebylo málo sňatků, po kterých se do čtyř měsíců narodilo donošené dítě. Situace se komplikovala tím, že úřady vydávaly povolení ke sňatku jen v případě, že bylo zřejmé, že muž rodinu užíví. Pokud pár toto povolení nedostal, žil zpravidla na hromádce a děti plodil vcelku usilovně.

Když na konci 60. let 19. století přestal tento sňatkový konsenzus platit, je docela zábavné v matrikách číst, jak otcové své vlastní potomky adoptovali.

Jaké bylo postavení svobodných matek a jejich potomků?

Nevalné. I když manželské a nemanželské děti patentem zrovnoprávnil už Josef II., minimálně dalších sto let to byla jasná sociální marginalizace, nejen pro matku, ale i pro dítě. Být panchartem či ouhončetem nebyl žádný med, dítěti to dávala společnost najevo nejrůznějšími způsoby. Proto svobodné matky děti často odkládaly.

Zkusme najít v historii ženského údělu pozitivní stránky. Kolik žen si mohlo dovolit mít doma služebnou či chůvu?

Služebné v domácnostech byly běžným jevem, a to i v nezámožných rodinách. Bralo se to pro mladé dívky jako výcvik domácího managementu. Něco se od paní naučily, nějak se najedly, měly střechu nad hlavou. Z těch drobných, co dostávaly, si šetřily na věno. Na konci služby dostaly zpravidla od paní „něco do začátku“ – ložní či stolní prádlo, nádobí.

Děti mimo manželství se v 19. století rodilo hodně, někde třeba i čtyřicet procent

No a chůva k rodině patřila také. Někdy to byly dívky v útlém věku, i to byla jakási – špatně placená – průprava na život.

S jakou mzdou mohly služby či chůvy počítat?

Mzda záležela na rozhodnutí zaměstnavatelky. Na konci 19. století se objevily snahy stanovit mzdy úředně, dokonce se mluvilo o vzdělávání služebných, ale tyto tendence nebyly příliš úspěšné. Služebných se zastávalo i ženské emancipační hnutí.

Byly tu i další, dnes už nevyužívané pomocnice, a to kojné. Které rodiny si je pořizovaly a jak to prakticky fungovalo?

Kojné po celé 19. století k rodinám patřily z nejrůznějších důvodů. U šlechty to byly reprezentační povinnosti matky, u dolních vrstev potřeba výdělků. U středních to spíš patřilo k dobrému tónu.

Masivním jevem bylo nájemné kojení hlavně ve Francii, ale i u nás bylo vcelku běžné. Lékařské kapacity před ním varovaly nebo se aspoň snažily o jeho kontrolu. Najmutí kojné pak do rodiny zprostředkovaly porodnice, které mohly zajistit, aby byla kojná zdravá. Nefungovalo to ale stoprocentně. Humorně je, že někteří lékaři přisuzovali tento „nešvar“ ženské emancipaci... Protestovali marně.

Co tedy najímání kojných ukončilo?

Svatba v roce 1855. Ženich musel být zajištěn, aby uživil rodinu, nevěsta zase nejlépe mladá.

Foto Profimedia.cz

Přítrž nájmemu kojení učinila první světová válka. Nebylo co do úst a žít další krk se nikomu nechtělo. A najednou se ukázalo, že drtivá většina matek je schopná kojit své dítě. Když se po vzniku republiky tendence pořizovat si kojné opět objevily, byl přijat v roce 1924 zákon, který předložila sociálně-demokratická poslankyně Anna Sychrová. Podle něj matka žijícího dítěte mladšího šesti měsíců nesměla být přijata za kojnou a nesměla přijmout místo kojné, pokud jí nebyla dána možnost současně kojit i vlastní dítě.

Porod byl záležitostí především rodičky a porodní báby. Přítomnost otce nebyla zvykem

Zmínila jste ženské emancipační hnutí. Kam sahají jeho počátky?

Probouzející se česká společnost přiznala ženám jistou důležitost už v době předbřeznové, tedy před rokem 1848. Měly rodit české vlastence a vychovávat je k češství – k tomu musely mít jakési know-how. Takže měly být vzdělané. Přiměřeně, samozřejmě, hlavně měly umět pořádně česky.

Kolem poloviny 19. století se objevilo několik pokusů založit kvalitní dívčí školy, ale většinou nebyly úspěšné. Kvalitnější vzdělání poskytovaly takzvané vyšší dívčí školy, které vznikaly od začátku 60. let.

Volání po ženském vzdělání sílilo po prohrané prusko-rakouské válce v roce 1866. Přibývalo vdov a neprovdaných žen, zesílily úvahy o nezbytnosti jejich uplatnění na trhu práce, a to v kvalifikovaných povoláních. Projevilo se to v zakládání vzdělávacích institucí a kurzů, vznikl Ženský výrobní spolek, který sehrál v této oblasti významnou roli.

A od této velmi pozvolné ekonomické emancipace byl jen krůček k požadavku politických práv. To je spíš záležitost až začínajícího 20. století. Ale tak silné emancipační hnutí, jako bylo třeba v Británii, tady nikdy nebylo.

Jak se emancipace projevila v běžném denním životě? Mohly ženy například sportovat, jít do restaurace bez doprovodu muže, samostatně cestovat?

V 19. století těžko. Ženy sportovaly až od jeho konce, a to jen ty, které na to měly. Věnovaly se pak tenisu, plavání, turistice, dokonce i lyžování. Restaurace jako místo setkávání nezískaly v českém prostředí dlouho oblibu. Do hospod ženy nechodily, ani do kaváren. Přístupně jim byly postupně vznikající cukrárny, tam se chodilo zpravidla s hloučkem přítelkyň či s vlastními dětmi. Vdaná žena cestovala zpravidla s manželem, svobodná s přítelkyněmi.

Porodní bába přetíná pupeční šňůru na litografii z roku 1850.

Foto Profimedia (2)

Novopečená matka odpočívá po porodu, ten stál ženy často život.

Kdybyste si mohla vybrat... Ve které době byste chtěla vy osobně žít?

Já jsem celkem spokojená se současností. Tedy ne úplně se vším, samozřejmě, ale myslím, že v 19. století bych reptala mnohem víc. A společnost by mi to dala znát.

Na druhou stranu ženy v 19. století (aspoň po jeho větší část) zpravidla neiritovala politická situace. O té jim přemýšlet nepříslušelo a toto pravidlo porušovaly skutečně poměrně vzácně.

barbora.cihelkova@pravo.cz ■